

А. С. Симчук*

ГЕНЕЗИС ПРОБЛЕМИ ПРИВОДІВ ДО ПОРУШЕННЯ КРИМІНАЛЬНОЇ СПРАВИ ПІСЛЯ СУДОВОЇ РЕФОРМИ 1864 РОКУ

Проблемні питання, пов'язані з порушенням кримінальної справи займали і займають першочергове місце в теорії та практиці кримінального процесу України.

Важливим складовим елементом даного правового (кримінально-процесуального) інституту є приводи до порушення кримінальної справи.

Мета дослідження полягає в тому, щоб прослідити історію приводів до початку кримінально-процесуальної діяльності з подальшим врахування досвіду, який міститься у законодавстві різних періодів історії України та використання його законодавцем при реформуванні вітчизняного кримінально-процесуального кодексу відповідно до міжнародних стандартів.

Проблемам становлення і розвитку кримінально-процесуального законодавства, а саме приводам до початку кримінального процесу на різних етапах історії України присвячені праці П. Я. Таубера, М. Г. Флеєра, І. Ю. Черкаського, М. П. Василенка, Д. П. Міллера, А. Я. Пашука, А. П. Ткачука, М. М. Михеєнка, О. М. Мироненка, Б. Р. Стецюка, В. М. Тертишника, П. Т. Землянського, В. В. Землянської, І. М. Горозовського, С. В. Губара та ін.

Приводи до початку кримінального процесу в різні періоди досліджували представники історико-правової науки, але питання, які стосуються даної проблеми, отримали лише фрагментальне висвітлення на окремих етапах розвитку історії державності України.

Важливим правовим актом в кримінальному судочинстві, що ретельно визначав приводи до початку попереднього слідства, після Зводу законів Російської імперії (1835 р.), куди входила і більша частина України, став Статут кримінального судочинства (СКС), який був затверджений 20 листопада 1864 р. імператором Олександром II¹. Як справедливо зазначає В. М. Тертишник: “У цьому досить таки змістовному законодавчому акті були реалізовані фундаментальні ідеї, які роблять його найпрогресивнішим процесуальним законом того часу, а нерідко слугують джерелом творчих пошуків для вчених сьогодення ...”².

Відповідно до ст. 297 СКС законними приводами до початку попереднього слідства були:

- 1) объявления и жалобы частных лиц;
- 2) сообщение полиции, присутственных мест и должностных лиц;
- 3) явка с повинной;
- 4) возбуждение дела прокурором и
- 5) возбуждение дела по непосредственному усмотрению судебного следователя”³.

Перелік приводів, встановлених ст. 297 СКС є обмеженим. Серед них виділяють дві групи приводів — *обов'язкові*, а саме: скарги потерпілих (ст. 303), явка з повинною (ст. 310), порушення кримінальної справи прокурором (ст. ст. 278, 281, 282, 311) чи начальством обвинуваченого (ст. 1086), і *достатні*, але не *обов'язкові* для слідчого: заяви осіб, які не потерпіли від злочину (ст. ст. 288, 289), повідомлення поліції та інших посадових осіб (ст. 309), неправдива явка з повинною (ст. 310).

Повідомлення і скарги могли бути письмовими або усними і приймалися як поліцейськими чинами, так і судовими слідчими, прокурорами та їхніми заступниками. Час подання та зміст повідомлення чи скарги, а також показання отриманні при опитуванні заносилися до протоколу.

Надання повідомлення чи скарги не зобов'язувало доказувати злочинне діяння, але при цьому особа попереджалась про відповідальність за завідомо неправдиве повідомлення про злочин. Ось як про це пише І. Я. Фойницький “Однако, жалобникъ, если не желаетъ можетъ и не доказывать своей жалобы; его обязанность состоитъ лишь

© Симчук А. С., 2008

* доцент кафедри кримінально-процесуальної діяльності Київського національного університету внутрішніх справ

¹ Российское законодательство X-XX вв. В девяти томах. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т. 8. — С. 120-251.

² Тертишник В. М. Кримінально-процесуальне право України: Підручник. — 4-те вид. доп. і переробл. — К.: А.С.К., 2003. — С. 70.

³ Российское законодательство X-XX вв. В девяти томах. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т. 8. — С. 150.

въ томъ, чтобы воздержаться отъ лживыхъ доносовъ и ложныхъ показаній, за которые онъ подвергается законной ответственности”⁴.

Прокурор і його заступники могли порушити справу, як за повідомленнями, які до них надходили, так і при безпосередньому виявленні ознак злочину. Крім того, вони могли вимагати розпочати слідство без достатніх на це підстав. При необхідності могли зібрати докази за допомогою негласного поліцейського розслідування.

Судовий слідчий міг розпочати слідство самостійно лише у випадку, коли він застане особу при вчиненні злочину або безпосередньо після його вчинення (ст. 313). По даному факту І. Я. Фойницький зазначає, що “при заявленіяхъ частныхъ лицъ, отъ преступленія не потерпевшихъ непосредственно, очевидцевъ или неочевидцевъ; заявленія первыхъ представляютъ для следователя достаточный поводъ къ началу следствія, хотя последнее и не обязательно для него безусловно (ст. 298 у.с.); оценка сообщеній вторыхъ предоставляется за усмотреніе следователя (ст. 299 у.с.)”⁵.

Повідомлення про вчинений злочин, при якому заявник був очевидцем, могло бути достатнім приводом до початку слідства, навіть тоді, коли у слідчого не було ніяких інших доказів.

“Безыменные пасквили” і “подметные письма”, тобто анонімні заяви про злочини, а також листи підписані вигаданими іменами не могли бути законними приводами до початку слідства, але якщо вони містили у собі вказівку на важливе зловмисне або злочинне діяння, то вони були приводами до поліцейського розшуку або дізнання, результатом яких могло бути і саме слідство (ст. 300 СКС)⁶.

Повідомлення осіб, які потерпіли від злочину або проступку, визнавалися скаргами (ст. 301 СКС). Відповідно до ст. 302 СКС у скарзі зазначалися:

- 1) час і місце вчинення злочинного діяння;
- 2) підстави, за якими особа підозрюється;
- 3) завдана шкода і витрати;
- 4) обчислення винагороди в разі її потреби⁷.

Скарги визнавалися належним приводом до початку попереднього слідства.

Статут кримінального судочинства детально регламентував стадії кримінального процесу. Першою стадією кримінального процесу згідно СКС було попереднє розслідування, а не порушення кримінальної справи, як це передбачено сучасним Кримінально-процесуальним кодексом України. Дізнання також не являлось окремою стадією судочинства, воно було лише першою частиною попереднього розслідування. У Статуті більш чітко визначалися приводи до початку попереднього слідства, способи дослідження події злочину, суб'єкти провадження, тощо. Втратив існування такий “ганебний” дореформений привід до початку попереднього слідства, як донос.

Перемога в Росії Лютневої революції 1917 р., падіння царського самодержавства відкрили шлях до вирішення проблеми про самовизначення України та відродження її державності. У цей же період відбувався активний пошук ефективних моделей українського національного права.

Сучасні дослідники історії української державності даного етапу О. М. Мироненко⁸, В. В. Землянська⁹ дійшли висновку, згідно з яким у період існування Української Народної Республіки, Гетьманської держави, Української Народної Республіки часів Директорії в основу організації та діяльності судових органів (за винятком надзвичайних судів), а також судочинства був здебільшого покладений Статут кримінального судочинства 1864 року.

У вказаний період помітним кроком у розвитку кримінально-процесуального законодавства, а саме формування приводів до порушення кримінальної справи, став ухвалений Радою Народних Міністрів УНР закон “Про поступовання в Штабових судах” (поступовання — судочинство — *ред. авт.*) за доби Директорії¹⁰, затверджений 4 серпня

⁴ Фойницький І. Я. Курс уголовного судопроизводства. — Санкт-Петербург, 1897. — Т. 2. — С. 23.

⁵ Там само. — С. 24.

⁶ Российское законодательство X-XX вв. В девяти томах. — М.: Юрид. лит., 1991. — Т. 8. — С. 150.

⁷ Там само.

⁸ Мироненко О. М. Суд і судочинство в УНР (березень 1917 — квітень 1918) // Вісник Академії правових наук України. — 1994. — № 2. — С. 68.

⁹ Землянська В. В. Кримінально-процесуальне законодавство Центральної Ради, гетьманату Скоропадського та Директорії: Автореф. ... канд. юрид. наук. — Х., 2002. — С. 4.

¹⁰ Закон про поступовання в Штабових судах. — Варшава: Друкарня Літерацька, 1920. — 42 с.

1920 року головою Директорії Симоном Петлюрою. Цей закон можна вважати кримінально-процесуальним кодексом того часу. Однак, ухвалений в еміграції закон, повністю реалізований не був, оскільки в листопаді 1920 року війська УНР залишили територію України, зайняту більшовиками, і перейшли на польську територію.

На думку В. В. Землянської “Важливою новацією закону “Про поступовання в штабових судах” є виділення порушення кримінальної справи в окрему стадію судочинства, яка згодом стала першою стадією кримінального процесу в радянському та сучасному судочинстві”¹¹.

Третя глава “Про порушення справ” (ст. ст. 16-28) встановлювала приводи і підстави для порушення кримінальної справи. Відповідно до ст. 16, законними приводами до порушення кримінальної справи в штабовому суді вважалися:

а) повідомлення командира полку;
б) повідомлення військових, цивільних, судових або адміністративних установ та урядових осіб;

в) скарги потерпілих;

г) явка з повинною.

Повідомлення та скарги повинні містити такі дані:

а) злочин, час і місце його вчинення;

б) особу, проти якої висунуто обвинувачення;

в) свідків та інші докази;

г) розмір заподіяної злочином шкоди.

Анонімні ж заяви і донесення не розглядались, але на розсуд військового начальства, могли зумовити проведення дізнання.

У результаті боротьби різних політичних сил після доби Директорії УНР на більшій частині України встановилася радянська влада. Розпочався новий етап в історії кримінально-процесуального судочинства, який включав формування приводів до порушення кримінальної справи.

Історичні форми кримінального процесу в радянський період в своєму розвитку пройшли декілька етапів. Початковий етап (листопад 1917 р. — вересень 1922 р.) кримінальний процес мав виражену змішану форму першого виду, тобто розшукову досудову підготовку і змагальний судовий розгляд.

У період, що розглядається, основні положення в області судочинства були встановлені “Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали” від 20 лютого 1919 р.¹² та розробленою на її основі Інструкцією Народного комісаріату юстиції Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР) за назвою “Судочинство” від 3 червня 1919 р.¹³, “Положенням про народний суд УСРР” затверджене Радою Народних Комісарів УСРР від 26 жовтня 1920 р.¹⁴, а також “Інструкцією для народних слідчих” від 18 червня 1921 р.¹⁵ і численними циркулярами НКЮ УСРР, виданими в 1920-1921 р.

У ст. 60 Інструкції “Судочинство” вирішувалося питання про приводи до порушення кримінальної справи. “Народні слідчі приступають до провадження попереднього слідства за:

1) заявами громадян;

2) повідомленню міліції, посадових осіб і установ;

3) постановою народного суду;

4) власним розсудом”¹⁶.

“Положення про народний суд УСРР” називає приводи до початку провадження справ в народних судах:

а) заяви громадян;

б) повідомлення посадових осіб, державних установ та громадських організацій;

в) безпосередній розсуд народним судом вчиненого ким-небудь злочинного діяння;

г) явка з повинною (ст. 48)¹⁷.

¹¹ Землянська В. В. Вказ. праця. — С. 132.

¹² Землянський П. Т. Уголовно-процессуальное законодательство в первые годы Советской власти (по материалах УСРР). — К.: Редакционно-издательский отдел Киевской научно-исследовательской лаборатории ВНИИ МВД СССР, 1972. — С. 197-204.

¹³ Там же. — С. 220-231.

¹⁴ Там же. — С. 260-272.

¹⁵ Там же. — С. 273-304.

¹⁶ Там же. — С. 228.

¹⁷ Там же. — С. 267.

“Інструкція для народних слідчих” у ст. 64 законними приводами до порушення кримінальної справи визнавала:

- а) заяви окремих громадян;
- б) повідомлення військових і цивільних, судових і адміністративних місць і посадових осіб;
- в) пропозицію народного судді;
- г) явку з повинною;
- д) безпосередній розсуд народного слідчого¹⁸.

Анонімні заяви і повідомлення, могли слугувати для слідчого достатньою підставою для встановлення достовірності даних, що в них містилися (ст. 64).

Як бачимо, приводи до порушення кримінальної справи слідчими та суддями майже аналогічні. При цьому законодавець у вказаних правових актах не розкриває сутності зазначених приводів.

Найбільш ґрунтовні законодавчі акти в галузі кримінально-процесуального права були прийняті під час двох кодифікацій радянського права. Перша з них, відбулася на початку 1920-х рр. і мала своїм наслідком затвердження 13 вересня 1922 р. Всеукраїнським ЦВК першого Кримінально-процесуального кодексу УСРР (КПК УСРР), який набрав чинності на території України з 20 вересня 1922 р.¹⁹ Це другий етап становлення радянського кримінально-процесуального законодавства.

Порушення кримінальної справи в КПК УСРР 1922 р. фігурує як перша і самостійна стадія кримінального процесу. Приводами до порушення кримінальної справи визнавалися:

- а) заява громадян і різних об'єднань і організацій;
- б) повідомлення урядових установ і посадових осіб;
- в) явка з повинною;
- г) пропозиція прокурора;
- д) безпосередній розсуд органів дізнання, слідчого і суду (ст. 96 КПК УСРР).

У КПК УСРР 1922 р. вказувалося, що заяви громадян, можуть бути усними або письмовими (у першому випадку вони заносилися до протоколу суддею, слідчим, прокурором або працівником органа дізнання), але обов'язково підписані заявником, попередженням про відповідальність за неправдивий донос. Поняття анонімних заяв допускалося, але вони могли бути приводом до порушення кримінальної справи тільки після попередньої негласної перевірки органами дізнання.

Заяви з приводу вчинених чи підготовлюваних злочинів повинні були прийматися всіма суддями, слідчими, прокурорами, органами дізнання, незалежно від підслідності й підсудності справи. При визнанні справи не підслідною або непідсудною вони, порушивши кримінальну справу, направляли її за належністю.

Новий Кримінально-процесуальний кодекс УСРР, який було прийнято у липні 1927 р., набрав чинності 15 жовтня 1927 р., з одного боку відтворював чималу кількість статей свого попередника, а з іншого — містив ряд статей, які по новому регулювали діяльність органів попереднього слідства, прокуратури і суду²⁰.

Ст. 88 КПК розділу 7 “Заведення кримінальної справи” називає, що приводом до заведення кримінальної справи є:

- 1) заява громадян і приватних об'єднань;
- 2) повідомлення урядових установ і урядових осіб та громадських організацій;
- 3) зголошення з признанням;
- 4) безпосередній розсуд суду, судді, прокурора, слідчого або органу дізнання.

У подальшому, а саме в офіційному тексті КПК, зі змінами і доповненнями на 1 жовтня 1944 р. п. 3 “зголошення з признанням” викладено в новій редакції, а саме “явка з повинною”²¹.

Заяви громадян могли бути письмовими та усними. Усні заяви, суддя, прокурор, слідчий або орган дізнання заносили до протоколу, який підписували заявник і посадова особа. Приймаючи заяву, належало роз'яснити заявникові про відповідальність за

¹⁸ Там же. — С. 283.

¹⁹ Уголовно-процесуальный кодекс УССР. — Х.: Издание Наркомюста УССР, 1922. — 60 с.

²⁰ Кримінально-процесуальний кодекс УСРС. — Х.: Юридичне видавництво Наркомюста УСРР, 1927. — 123 с.

²¹ Уголовно-процесуальный кодекс: Комментарий / Сост.: Г. Бредер, А. Виктор, М. Гродзинский, В. Натансон и др. / Под ред. С. Пригова и М. Шаргея. — Х.: Юрид. изд-во Наркомюста УССР, 1928. — С. 34.

неправдивий донос. У коментарі до КПК 1928 р. давалося роз'яснення, що слід розуміти під заявами громадян. "Под "заявлениями" отдельных и различных объединений по поводу преступных деяний нужно понимать и жалобы потерпевших лиц и извещения лиц посторонних (доносы)"²². Подання заяв з приводу вже вчинених чи тільки підготовлюваних злочинів було правом і моральним обов'язком для всіх без виключення громадян.

Право, що належить будь-якій особі повідомити органам влади про підготовленні чи вчиненні злочини, перетворювалося в обов'язок лише при наявності наступних умов:

а) коли дана особа володіла достовірними відомостями з приводу вчинення чи підготовки злочину і

б) коли мова йшла про злочини найбільш небезпечні і серйозні з точки зору державного інтересу, а саме, про злочини контрреволюційні і злочини проти порядку управління, передбачені статтями кримінального кодексу.

Законодавець не давав офіційного роз'яснення явки з повинною. Але в уже зазначеному коментарі до КПК говорилося, що "під явкою з повинною слід розуміти особисте повідомлення про вчинений злочин самим заявником, якщо таке повідомлення супроводжується фактичним наданням себе в розпорядження влади, що має право порушити кримінальну справу"²³.

Письмову заяву повинна підписати особа, що її подавала. Анонімні заяви могли бути приводом до порушення кримінальної справи, тільки після їх попередньої негласної перевірки органами дізнання.

Суддя, прокурор, слідчий та органи дізнання зобов'язанні були приймати всі заяви, про вчиненні або підготовлювані злочини, в тому числі і в справах, які не підлягали їх віданню. У останньому випадку орган, який прийняв заяву, направляв матеріали за належністю.

З початку 60-х рр. кримінальне судочинство в Україні регулює Кримінально-процесуальний кодекс Української РСР (введений в дію 1 квітня 1961 р.). Прийняттям цього правового акту закінчується третій та починається наступний етап розвитку кримінально-процесуального законодавства радянських часів.

Згідно зі ст. 94 КПК України приводами порушення кримінальної справи є:

1) заяви та повідомлення підприємств, установ, організацій, посадових осіб, представників влади, громадськості або окремих громадян;

2) повідомлення представників влади, громадськості або окремих громадян, які затримали підозрювану особу на місці вчинення злочину або з поличним;

3) явка з повинною;

4) повідомлення опубліковані в пресі;

5) безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину. Зазначені приводи до порушення кримінальної справи є незмінними і на сьогоднішній день.

Як слушно зазначає В. Т. Маляренко, що "КПК УРСР 1960 р. виявився законодавчим актом довготривалої дії. Він залишився і в період розбудови Української незалежної держави (з 1991 р. — в наш час), внесеними до нього чисельними змінами і доповненнями"²⁴. У КПК містяться норми про порушення кримінальної справи, котрі на сьогодні потребують корінних змін, як і кримінальне судочинство в цілому.

З цього історичного дослідження можна зробити наступні висновки.

Приводи до порушення кримінальної справи мають своє давнє минуле, починаючи від статуту кримінального судочинства закінчуючи сьогоднішнім. Вони змінювалися в залежності від політичного та економічного розвитку держави. У кожному із них був по своєму різний зміст. Незмінним залишається спроба законодавця до їх вдосконалення, щоб максимально охопити всі можливі юридично значущі факти, що можуть слугувати до початку кримінально-процесуальної діяльності.

У нинішньому КПК норми, якими врегульоване питання про порушення кримінальної справи на сьогодні потребують корінних змін, як і кримінальне судочинство в цілому. Робота над проектом нового КПК триває.

В. М. Тертишник небезпідставно вважає, що "Історія — це мовчазна наставниця життя, яка багато чому вчить лише того, хто не полінувався її проаналізувати. З історії права слід брати все краще, аналізувати його та вдосконаливши застосовувати на благо суспільства"²⁵.

²² Там же. — С. 157.

²³ Там же.

²⁴ Маляренко В. Становлення і розвиток кримінально-процесуального права на різних етапах історії України // Право України. — 2004. — № 8. — С. 6.

²⁵ Тертишник В. М. Вказ. праця. — С. 70.